

Victor CIRIMPEI
Institutul de Filologie al AȘM
(Chișinău)

MERITE APARTE ALE UNEI VECHI CĂRTICELE CU NARAȚIUNI GLUMETE

Abstract. The collection of texts of E. Baican from 1882 represents comical aspects of Romanian life in relation to various other ethnic villagers. The preface of the book is of M. Eminescu. The writer of the book is concerned with the comic of the life situations, the distorted pronunciation of the words by the foreign speakers. The author of the essay reproduces authentic 13 of the collection's texts.

Keywords: comical, ethnicity, twaddle [joke], preface, introduction, regionalisms.

Vorba e de volumul-broșură *E. Baican, Literatura populară sau Palavre și anecdote, 100 subiecte*, publicat la București, pe 71 de pagini, în Tipografia Academiei Române, anul 1882. Volumul, dedicat lui Titu Maiorescu („Domniei Sale domnului Titu Liviu Maiorescu”), are drept prefață valoroase opinii, semnate criptic M. E. (Mihai Eminescu), privind editarea modernă, europeană, a folclorului comic.

Lucrarea nu este consemnată în valorosul dicționar cronologic *Literatura română* din 1979¹, apare însă, judicios evaluată, în același an, de Constanța Buzatu în *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*², apoi, mai pe larg, de Iordan Datcu, în masivul dicționar (983 pagini mari cu două coloane) al etnologilor români (2006)³.

Autorul de la 1882 înmănușește texte comice cu subiecte inspirate mai cu seamă din folclor, o mică parte sînt compuneri literare în stil folcloric.

Așa cum sînt cuprinse de titlu, subiectele cărticelei moldoveanului Elie Baican (de la Gura Crasnei, județul Vaslui) doar parțial corespund noțiunii de *literatură populară*, mai potrivit fiindu-le cel de *palavre* (baliverne, plăsmuiri glumete), *anecdote* (din

¹ Avem în vedere *Dicționar cronologic. Literatura română*. Autori: Mircea Angheliescu, Dorina Grăsoiu, Emil Manu, Nicolae Mecu, Mihai Moraru, I. Opreșan, Despina Spireanu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979; responsabili de literatura din anii 1866–1900 fiind Emil Manu și Nicolae Mecu.

² Vezi *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, ediția a II-a, Chișinău, Gunivas, 2008, p. 74-75. Autoarea amintește și de năstrușnicul sinonim *cîrîtor* pentru *metaforic*, pus în circulație de E. Baican la 1892 în studiul său *Limba metaforică sau graiul cîrîtor la români*.

³ Iordan Datcu, *Dicționarul etnologilor români. Autori, publicații periodice, instituții, mari colecții, bibliografii, cronologie*, București, Editura SAECULUM I. O., 2006, p. 76.

sintagma „palavre și anecdote”) neaparținând în întregime nici folclorului, nici literaturii artistice¹. În timpul de tipărire a colecției, delimitarea speciilor folclorice (chiar și literare) mai necesita limpeziri și completări.

Pe lângă toate acestea, autorul-alcătuitor al cărții era un cutezător intelectual de 47 de ani, dascăl de școală, fost coleg (și de aceeași vîrstă) cu merituosul folclorist Alexandru Lambrior (care, printre altele, pleda pentru alcătuirea unui corpus de literatură populară a românilor). În calitatea sa de institutor al unei școli din Iași, Elie Baican îi cunoștea personal pe Ion Creangă, Titu Maiorescu, Mihail Eminescu; acesta din urmă (cu 5 ani mai tînăr), cu viziune teoretică avansată, occidentală, despre valoarea folclorului.

Piesele colecției reprezintă aspecte comice ale vieții românilor, mai cu seamă, ale relației acestora cu diverși conlocuitori de altă etnie, în principal, țigani și evrei; mai puțin – ruși, bulgari, sîrbi, unguri, greci; cu totul ocazional – turci, polonezi, francezi, englezi, nemți, armeni, italieni. În majoritatea situațiilor, personajele de altă etnie apar mai neevolute mental față de români.

Textele colecției nu sînt grupate în vreun anume fel, nu au titluri; pentru unele cuvinte regionale, alcătuitorul pune în paranteză echivalente literare sau relatări explicative (*nota bene!*), referindu-se totodată la unele expresii populare și proverbe (*alții erau în doi peri – nici așa, nici așa, a vinde pepeni grădinarului; sărac lipit pămîntului*); reproduce arhaisme și regionalisme: *șurubăr* (dispozitiv de stingere treptată a flăcării sfeșnicului), *căpăstruit* (echipat, înhămat cu căpăstru), *ghiotură* (cîștig suplimentar), *mitrofon*, *mitrofonie* (mitropolit, mitropolie), *mîșie/mușie* (moșie) etc.

Elie Baican expune artistic situații comice datorate folosirii în medii rurale și de oraș a unor cuvinte – profesionalisme și dialectisme neclare personajului unei conversații, motiv de ironizare fiind vorbirea românească deformată a străinilor.

E remarcabil efortul de redare specifică a limbii române de către etnicii străini – fiecare, în felul etniei sale, aceasta sporind comicul narațiunii respective. De pildă: „Un rus s-a dus cu [...] Soltana ca să se cunune la o biserică română [...] Popa [...] – Lepădatu-te-ai de satana? – A șto liepadam [Da de ce s-o lepăd pe] Saltana? Ia luvam [Eu am luat-o pe] Saltana, ia nietu liepadam [eu nu o lepăd pe] Saltana” (p. 16). Sau: „Elevii evrei, cînd au să spună că Ștefan cel Mare a mărit Moldova prin adăogirea districtului Putna, zic: *Ștefan așei Mari îi o morît pi Mildovî prin adîvîjiri di pi Putinî*. Și cînd vor să zică despre Vasile Lupu și Matei Basarab că au înzestrat țările lor cu codice și legi, zic: *Mutei Busîrabî și cu Lîpî di pi Mildovî, îi ficut codișî di leju pintrî amîndoi prinșipatu*” (p. 24-25).

În *Introducere*, în fond străină de problematica textelor, Elie Baican, alcătuitorul-cercetător și autor nuanțează mulțimea de înțeleșuri pe care le poate cuprinde zicerea simplă a românilor „*ca omul/ ca oamenii*”: 1) cînd „nu te prea înțelege” ce vorbești, românul „zece că nu vorbești *ca oamenii*”, 2) „cînd vrea să-și rîdă de țigan”, el zice

¹ Într-o carte recent apărută, cu teme, ca: *Narațiuni populare comice românești, Anecdota folclorică și cea de origine livrescă, Cum arată ca specii de folclor publicat anecdota, snoava, gluma, pidosnicia, răspunsul isteș*, încercăm delimitarea categorială a principalelor specii de proză populară amuzantă (Victor Cirimpei, *Comicul folcloric, literar, politic-național*, Chișinău, Profesional Service, 2013, p. 103-121, 128-138).

că acela „nu-i *ca omu*”, ca ceilalți vorbitori, 3) câte un drum nu-i „*ca oamenii*”, 4) pe unii pomi nu vede un măr sau o pară „*ca oamenii*”; 5) când se încurcă ițele țesetorei, „zice că ițele nu-s *ca oamenii*”; 6) când i se îmbolnăvește calul sau vaca, țăranul zice că „nu paște *ca... oamenii*”, 7) „nici cîinile cîteodată nu latră *ca... oamenii*”; (cele trei puncte de suspensie din ultimele două sintagme [„paște *ca... oamenii*” și „latră... *ca oamenii*”]) aparțin autorului, marcînd uimirea sa față de surprinzătoarea exprimare metaforică populară). În concluzie – „Vorbele *ca omul, ca oamenii* ne fac să înțelegem că așa cere gustul românului, să fie și omul, de orice națiune, ca românul; și animalele, și lucrurile să fie” după gustul său, al românului. Pe parcursul colecției E. Baican are zicerea dată în două texte: „Am dzis și eu: [...] Dragu mamii [...] Dacă nu pot să fac [...] din tine un om *ca oamenii*, fă ce știi [...]” (p. 23) și „Românii [...] la toți le spun că *nu-s ca oamenii*”.

În ceea ce privește blocul de texte, într-un liminar pentru o povestire din trecutul relațiilor moldovenilor cu turcii, alcătuitorul comentează bine argumentat fundalul istoric al textului folcloric: „Cînd s-a dus logofătul Tăutu (la 1511) la turci, cu tratatul de punerea Moldovei sub suzeranitatea Turciei, fiind trimis de Bogdan al III-lea, fiul lui Ștefan cel Mare, vizirul i-a dat o cafea lui Tăutu; și acesta a înghițit-o dintr-o sorbitură, rămînînd opărit” (p. 25); iar într-o notă pentru o palavră despre trecerea de la scrisul chirilic la grafia latină, E. Baican se referă la o prețioasă faptă istorică, demnă de considerația posterității, întreprinsă de Gheorghe Asachi în Moldova și Ion Heliade în Țara Românească: „Pe la 1848 începuse (G. Asachi în Iași și I. Heliade în București) a scrie cu litere latine [...]” (p. 67).

* * *

M. Eminescu, cel care i-a onorat lui E. Baican colecția cu o *Prefață*, era cunoscut atunci (1882) ca mare poet, nuvelist (îi apăruse *Cezara*), prodigios publicist, avînd „în primă variantă” poemul *Luceafărul*.

Bun cunoscător al folclorului românesc, al ironiei populare în personaje ca Pepelea și Păcală, ilustrul poet aștepta să afle mai mult material național în cartea lui Baican. Nu-i face direct, în scris, acest reproș (poate că oral i-o fi zis). Amintește sugestiv de cronicile evocînd figuri celebre ca domnii Basarabi și Mușatini, de cîntările despre Ștefan cel Mare și de bufonii ce-i ziceau lui Vodă „măi vere”.

În trecut, scrie poetul, „Curțile domnești erau pline de cimpoiași, ospetele țineau cîte douăsprezece ceasuri în șir”. Dar mai răsuna și „buciumul războinic, chemînd Vrancea și Cîmpulungul, Soroca și Tigheciul, Țara de Sus și Țara de Jos [...] împotriva dușmanului”.

Un moment extrem de curios și important semnalat în rîndurile *Prefetei* – M. Eminescu nu exclude posibilitatea prezenței la înaintașii românilor a unei mari literaturi (orale?), „o epocă literară”, din păcate uitată, rămasă fragmentar: „Ceea ce presupunem este [...] că în vremea unora dintre dinastia români cată [vezi, posibil] să fi existat o epocă literară, ale cărei rămășițe fragmentare se mai găsesc astăzi și care, pe zi ce merge, se împutinează”.

Printre altele, autorul *Prefeței* expune și o judicioasă opinie referitoare la caracterul veșnic viu, înnoitor al narațiunilor comice populare: „Anecdotele au [...] proprietatea de a se schimba cu timpul și de a se adapta actualității; multe pot fi de tot moderne”. În final M. Eminescu admite că alcătuitorul cărții „își va continua lucrarea” de „dezgro-pare” a povestirilor comice populare, mult mai bogate în teme și subiecte, cu rădăcini mult „mai vechi” în istoria românilor, canalizându-i astfel efortul folcloric de alcătuitor spre albia creațiilor cât mai autentic-populare. Sugestia nu a fost neglijată – în anii următori E. Baican publicând, cu mai multă aplecare spre folclor, culegerile: *Vorbe bune (binețe) întrebuințate la români* (1884)¹, *Strigările precupeților din București și Iași* (același an), *Anecdote populare, Pomanarii dracului* (1898) ș. a.

* * *

În mare măsură *Palavrele* reprezintă astfel o colecție de creații folclorice și literare descriind situații comice observate la români și, cu precădere, la exponenți ai altor etnii.

Institutorul școlar Elie Baican nu era preocupat scolastic de categoriile comice ale folclorului și literaturii, ci de comicul situației de viață, indiferent de forma în care se producea întâmplarea – cuvânt înveselitor, vorbă isteasă, monolog hazliu, dialog amuzant, teatralizare distractivă, descriere cu pozne. Alt merit al colecției de palavre baicaniene este și fixarea pe hârtie a zicerii diferite a cuvintelor limbii române în limbile altor popoare – zicere diferită a cuvântului românesc de către greci, diferite și ale rușilor, evreilor, armenilor etc. față de pronunțările românești. E. Baican este primul în această privință. (Noi, cei de azi, cu radio și televizor, observăm, de pildă, că pronunțarea unor consoane e diferită la europeni și africani...)

* * *

Pentru o mai bună cunoaștere a materialelor colecției, reproducem aici câteva (13) dintre texte, prețioase prin vârsta lor de peste 230 de ani (intitulările, machetele textelor și cuvintele puse între paranteze drepte, ne aparțin).

T E X T E

[Cum cunosc românii pe cei de alte neamuri]

Rușii se roagă toată noaptea lui Sfântu Nicolai să le ajute ca să prade salba de la gîtul Sfintei Preciste.

Țiganilor, când le vine foamea, flueră.

Ovreei, când n-au ce face, numără pe degete – „fac sicîteal”.

¹ Peste vreo trei decenii *Urări și binețe românești* avea să culegă în Basarabia etnograful și folcloristul Tudor Pamfile (vezi Iordan Datcu, *Etnologi basarabeni, nord-bucovineni și transnistrieni*, București, RCR Editorial, 2014, p. 66-68).

Polonii, cînd suferă mai mult de sărăcie, atunci spun [povestesc] despre bogățiile și aristocrația familiei!

Grecii se gîndesc la portocale și mîncă dovleac.

Englezii se uită la un pai treidzeci de ani pînă ce d-abea spun ce au văzut.

Francezii scapără și din ghiață și din fum.

Italianii nu mîncă brînză pînă ce n-o văd că începe să fugă din strachină.

Serbilor și bulgarilor nici dulceața nu le place fără ceapă.

Românii se uită la toți cei dim preajma lor, și la toți le spun că „nu-s ca oame-nii” (p. 37).

[Cafeaua fierbinte]

Cînd s-a dus logofătul Tăutu (la 1511) la turci, cu tractatul de punerea Moldovei sub suzeranitatea Turciei, fiind trimis de Bogdan al III-lea, fiul lui Ștefan cel Mare, vizirul i-a dat o cafea lui Tăutu; și acesta a înghițit-o dintr-o sorbitură, remînând opărit. Dar cînd sultanul actual, poftind la 1878 să vadă toate felurile de prizonieri din armata română, numai cît au văzut pe curcanii noștri, a scăpat ceașca cu cafea pe braț, cînd i-a auzit strîgînd „S-trăiți!”

Fiecare se frige la rîndul său (p. 25).

[Această piesă comică este înrudită cu o anecdotă fixată pe hîrtie de cronicarul Ion Neculce (vezi cartea noastră, în grafie slavă, *Realizări ale folcloristici itimpurii moldovenești*, Chișinău, „Știința”, 1978, p. 142).]

[Vorbe de-ale grecilor]

La 1821, cînd românii scoteau pe grecii fanarioți din Moldova și Muntenia, făceau să se suie călări cu fața spre coada cailor și-apoi îi învăța să zică:

– Hi, cal murg, spre fîntîna Bordii!

– Alogo murgo is to fontina Vordios!

Dar mulți dintre greci nu se cunoșteau dintre români. Pentru ca să știe cine-i grec, [românii] făceau să fie vorba despre cireșe sau ceapă... Îndată s-audzea vorba *țirase* sau *țapă* (dacă era grec cel ce o zicea).

Unii români aveau plăcerea s-audă pe greci rugîndu-se de ei să le dea cîte o ceapă, și numai s-auzea grecul zicînd: „Dă-mi țapa ma rogo, che tare multo mi plațe țapa”.

Românii rîdeau, știind că țapa era un par ascuțit, și că domnii din vechime pedepseau pe cei nelegiuți cu țapa (p. 21).

[Și începutul acestei creații circula folcloric în timpul cronicarului Neculce (vezi tot acolo, p. 143).]

[Voinicelul mamei]

O țigancă bătrînă lăuda pe fiu-său către niște români:

„Dragul mamii, dragul mamii,
puișor de voinicel,
voinicel și sprintenel!

Se scula noaptea și venea dimineța cîte cu șapte pui de iapă cu hamurile pã dănșii.

Și-ntruna din dzile se afla și el la tîrg (n-ar fi mai fost tîrg!). Se afla vîndzând
 pușor dă iapă
 dă care n-a cumpărat niciodată.

Și taman,

cînd să bea adalmașu –
 hup și tetea pagubașu.

Noi am chitit că l-au luat să-l ducă la han ca să-l cinstească, dar l-au dus la *poarta verde* (n-ar fi mai fost *poarta verde*) și l-au pus la răcoreală.

Tocmai dupa vro trei saptamăni l-au scos înconjurat d-o mulțime dă vodzî [strajnici] (tot vodă după vodă, vodă după vodă), care mai de care cu pușca mai lungă; și unu-mbracat în roșu, mi-l așternea-n culmea drumului și mi-l tot croia mereu c-un bici gros și nodoros

(și nu-mi era că-l tot croia,
 dar mi-a fost că-l tot durea).

Ș-apoi, dragul mării, l-au trimis să sape sare pentru vecincie.

Și dzeu măiculița că nu era vinovat. Ba încă era vrednic, căci
 dă câte ori se ducea la iarmaroc,
 perea câte un mînz din loc” (p. 19).

[Un străin vorbind românește]

Un evreu fiind întrebat de un judele de instrucție:

- Ce meserie ai?
- Piftim?
- Cu ce te ocupi?
- Cîpații?
- Da, ce ocupație ai?
- Cumorț („Cu morți” în loc de „comerț”) (p. 29).

[Iapa popei]

Un popă intra-ntr-un tîrg, ducîndu-și iapa de căpăstru. Niște ruși veneau în urma popei.

Unul dintre ruși scoate căpăstrul din capul epei, și și-l pune în capul lui, iar iapa o dă unui alt rus (care s-a dus cu ceilalți și-au vîndut-o).

Mergînd popa, fără să știe că avea un rus căpăstruit [!] în locul epei, intră-n tîrg și, d-odată, se trezește cu o mulțime de strigăte, hohote de rîs și chiuituri. Se uită popa și, văzând pe rus în locul epei, îl scuișcă:

– Ptui, bată-te mama lui Dumnezeu! Da unde mi-i iapă?

Rusu ședea drept:

– Za što iapî? Ia niet iapă, ia ni znaiuş iapă. Za što iapă? [De ce „iapă”? Eu nu-s iapă, nu știu de iapă. De ce „iapă”?]

– Da cine dracu te-a pus în locul epei, că te duc la căpitanu [poliției]?

– No, paighiom na capitan! Ia niet iapă, ia ni znaiuş iapă. [Ei, hai să mergem la căpitan! Eu nu-s iapă, nu știu de iapă.] (p. 30).

[Discurs la moartea unui armean]

Un armean murise, și i se făcu de un alt armean un discurs funebru:

„Săracul Uvănés al nostru! Uvănés, Uvănés!

Eri ai băut căfeu al tău și țigară al tău; și ti-ai plimbat cu hărmăsarii tăi cât a ținut mușea a lu tatu-tu și a lu mîni-ta; iarî astîzi ti duci di la noi fără trăsuri și cai di hărmăsari!

Fericit esti numili al tău, săracule Uvănés, pintrucî în toti zilili a tău, ai mîncat numă păstramă și ai icunumisit punga și mușea lu tatu-tu! Daca ti vi-i duci la raiu plăcerilor, ai sî ti găsești cu mătușică-tă Mărghioalî; sî-i spui din parti al nostru multî sănătati, și sî nu ni uiti nici mătușică, nici dumnăta, dacî nu mai poftiți sî mai trîiți cu pretinii a dumnîvostrî pi lumi aistî. Amin!”

Un frate al reposatului, face mulțumirile sale vestitului orator și-i zice:

– Sî dei Dîmnizîu-stăpînulu ca în curînda vremi sî ti bucuri și dumnăta di un asemine discurs (p. 37-38).

[Un popă înaintea slujbei din biserică]

Un boer trecea într-o duminică-dimineată pe lîngă o biserică.

– Stăi, mă Ioane! – zice vizitiului. – Du-te și dă popi o liturghie.

Ion se duce-n biserică, și nu găsește pe popa acolo; dar l-a găsit acasă, la masă.

[...]

– Sărut mîna, părinte!

Dar, vădzînd că se scobește în dinți ca după mîncare:

– Nu liturghisiți, părințele?

– Ba da.

[...]

– Da... pare c-ați ședzut la masă.

– Niște friptură de purcel
mîncai și eu.

– Vai, părințele, și pe urmă slujești?

– D-apoi da! Mai bine să șeadă sfintele daruri peste purcel, decît purcelul peste sfintele daruri (p. 20-21).

[La școala de popi]

O preuteasă văduvă intra pe poarta Seminarului cu un copil de mînă. Părintele-rector o întreabă:

– Ce voești?

– Apoi, părințele, cu diavolu ista de băiat nu știu ce să mai fac. Datu-l-am la păscut găștele, vițeei, purceii... și pace! Că nu și nu, și nu; că el popă vrea să fie! Am dzis și eu: „De, dragu mamii, se vede că tragi a rău. Dacă nu pot să fac și eu din tine un om ca oamenii, fă ce știi! Fă-te și popă! ” Acu, de! L-am adus și eu aici, că cică de-aici se fac... (p. 23).

[Ciobanul și potcapul]

Un cioban a găsit un potcap (căciulă preoțească). După aceea adună și pe ceilalți colegi ai săi, cu cari se minuna de lucrul găsit, stînd în jurul unui puț.

Ciobanul care găsisese potcapul, își vără capul în potcap și se uită pe d-asupra apei și, pe urmă, se întoarnă spre ceilalți și le spune:

– Să fiu cîine, de nu-s popă! (p. 62).

[La hirotonisirea unui călugăr]

Cînd se face cineva călugăr, este întrebat de popa care-l hirotonisește (îl sfințește prin blagoslovenia mânilor):

– Vei răbda pînă la moarte?

– Voi răbda pînă la noapte.

– Vei răbda pînă la sfîrșit?

– Voi răbda pînă la prășit (p. 39).

[Un băiat istet]

Un profesor, trecînd printr-un sat, întreabă pe un băeat:

– A cui e moșia asta, băete?

– A oamenilor.

– Da cine-i mai mare aici?

– Ion Lungu, văcaru satului.

– Nu așa, băete.

– Da cum?

– De cine se tem oamenii mai mult în sat?

– He-he! De buhiau popei! (p. 44).

[Trecere de la scrisul chirilic la grafia latină]

Pe la 1848 începuse (G. Asachi în Iași și I. Heliade în București) a scrie cu litere latine, și se dădură cărți noi tipărite cu astfel de litere [...] pe la școalele catinetice, în care se pregăteau clerici.

Greu și foarte greu citeau sărmanii clerici pe niște asemenea cărți, lungiți și toloniți pe iarbă și pe la umbra bisericilor.

Schimonosirea *slovelor* în litere era pentru ei ca și cum li s-ar fi dat sau li s-ar da ș-acuma în loc de vrăbii, șoareci fripți; și în loc de epuri – [...] motani.

Unii rîdeau, alții erau în doi peri, cum se zice (nici așa, nici așa); dar unul dintre ei zise necăjit:

– Fire-ar al dracului cel ce-a întors *rîța* (p) cu susu în jos și-a pus numele *dobru* (d) (p. 66-67).

* * *

Da... Era o lume folclorică a veacului XIX, cunoscută bine și altor intelectuali ieșeni, mai ales magnificului povestitor Ion Creangă, cu variantele sale pentru unele palavre din colecția camaradului Baican.